

СЕРГІЙ МАКЕЄВ,

доктор соціологічних наук, професор, завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАНУ (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

SERHII MAKEIEV,

Doctor of Sciences in Sociology, Professor, Head of the Department of Social Structures, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

smakeev950@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4418-8741>

Інституційні стани: норма, патологія, надзвичайність¹

Скласти уявлення про те, як потрактовуються соціальні інститути в сучасному суспільствознавстві, краще й найлегше за все за періодично оновлюваною статтею «social institution» у Стенфордській філософській енциклопедії (Stanford Encyclopedia of Philosophy). Але якщо виникає бажання розібратися в тому, що мають на увазі у філософсько-соціологічній літературі під «інституціональною реальністю», тоді не обійтися без ознайомлення із працями Р. Туомели і реакцією на них фахівців у царині онтології та епістемології [Preyer, Peter, 2017]. На підставі огляду більш ранньої літератури з інституційної проблематики [Макеєв, 2003; Макеєв, Оксамитна, 2011] у статті розглянуто сюжет, що не привернув уваги фахівців: своєрідні, релевантні місцю і часу конфігурації, що утворюють традиційно розглядувані інститути суспільства (держава, ринкова економіка, система освіти, церква, армія, бізнес).

Найзагальніші соціологічні уявлення про інститути

Інститути, володіючи історично й культурно зумовленими властивостями і вступаючи у складні взаємні відносини і взаємозв'язки, задають основні і специфічні параметри/характеристики конкретних суспільств. Або, по-іншому, встановлюють обов'язкові до виконання правила і конвенції спільного існування людей, володіючи ресурсами спонукати і примушувати індивідів дотримуватися їх і утримувати себе в рамках подібних нормативних розпоряджень.

---

1 Статтю підготовлено в рамках теми «Суспільство із надлишком викликів: загрози і ризики», виконуваної згідно із Постановою Президії НАН України від 23.12.2020, № 29; керівник — доктор соціологічних наук О.А. Рахманов.

Звідси природна функція інститутів підтримувати ефективність та життєздатність умов і порядків відтворення комунікацій і взаємодій у соціумі. Ними прищеплюється індивідам повага, що найчастіше набуває вигляду неоскаржуваного обов'язку, до встановлюваних меж і норм. Така повага ґрунтується на комплексі переконань, преференцій, вірувань, упереджень, тобто деякого опанованого, привласненого, зведеного в статус достовірного і незаперечного ціннісного комплексу, метою якого є пояснювати, відчувати, сприймати, розуміти, пояснювати речі та явища такими, які вони, ніби-то, є насправді. Того, що утворює ще й фокус упевненості у власній соціальній компетентності, призначеної про людське око або для пред'явлення в суперечці. Тому в якості ідеальних типів інститути не без підстав убачаються набором зразків поведінки і колекцією ресурсів, котрі дають змогу забезпечувати схильність індивідів і дотримання таких зразків; інститути згуртовують, наглядають, заохочують, карають. У функціоналістській парадигмі Т. Парсонса інститути поручаються за соціальну стабільність тільки за тієї умові, що їм вдається у процесі соціалізації сформувати в індивідів майже рефлекторну звичку сприймати норми, розпорядження, правила, конвенції за суб'єктивно значимі цілі.

Проте все виявляється куди складніше, коли доводиться мати справу з інститутами як емпіричними типами. Швидко і легко вочевиднюється, що соціальні інститути контролюють і спрямовують поведінку індивідів не тотально, завжди залишається простір для побутування неформальних правил і конвенцій, здатних скласти конкуренцію декларованим і офіційно визнаним — стосовно ефективного (в потрібному напрямі) впливу на вибори, очікування і наміри людей. Інститути, далі, потребують переналагодження застосовно до нових обставин або внаслідок ураження їх корозією / патології. Зрештою, деякі інститути (ринкова економіка, бізнес) самі є джерелами інновацій, які збуджують звичне середовище, що актуалізує необхідність змін як у режимах функціонування інших інститутів, так і в їх значимості, впливовості, репутації, авторитеті. І тоді доводиться розглядати умови, прийоми та наслідки адаптації до ритму змін середовища їхньої присутності.

Зовсім не позірним виявляється парадокс, згідно з яким інститути (а) відповідальні за підтримання узгодженості інтересів і цінностей у соціумі (солідарності); (б) модифікують себе і середовище власного побутування. І, водночас, (в) змушені пристосовуватися до її еволюції, спрямованість та інтенсивність якої не часто вдається передбачати і настільки ж рідко завчасно й успішно до неї підготуватися. Таким є неминучий наслідок неузгодженої, врзінобій утілюваної інноваційної, а також і консервативної активності головних інститутів суспільства. Іntenціям і діям зі збереження статус-кво і його порушенню майже природно властива розкоординованість, внаслідок якої інститути покликані розв'язувати проблеми й мінімізувати ризики і водночас майже ненавмисно продукують їх.

Чи не вирішальним у тому, які ризики/виклики мають підвищені шанси бути зреалізованими, є місце (site) даної конфігурації інститутів (країни) на соціально-політичній мапі світу. Найгірше за все опинитися «між» двома домінантними світоглядами, ціннісними системами, геополітичними претензіями і

домаганнями, тобто у полі найвищої можливості стати об'єктом підкорення чи освоєння, бути поглиненим, стати ареною боротьби. Історичні приклади багаточисленні, утім, достатньо того, що найближче — України. Адже цивілізації якщо й конфліктують, то на деякому територіально визначеному просторі: Європа у 40-і й 90-ті роки минулого століття, Україна в перші десятиліття теперішнього. Саме в такому, вочевидь соціально патологічному «місці» найвищою є можливість здійснення катастрофічних подій (війна, поступально-зворотний економічний розвиток, політична нестабільність). А розрізнення «норми» і «глибокої девіації» стає обов'язковим у процесі соціологічної інтерпретації того, що відбувається в конкретному соціумі.

Загалом інститути постають як матеріалізовувана раціональність, наділена власною енергетикою: інститути здатні думати і діяти.

Інститути «думають» і «діють»

Уявлення про інститути як надіндивідуальні утворення із особливою когнітивною системою, такі собі носії високої наукової репутації ведуть від Е. Дюркгайма і його школи. Саме він і його послідовники ввели в обіг модус розгляду інститутів, згідно з яким такі утворення трактувалися так, ніби вони подібні до індивідів, тобто мають мислення, здатні оцінювати ситуації і раціонально діяти. Р. Туомела говорив про «колективну інтенціональність», «ми-мислення» (We-Thinking) [Tuomela, 2013: pp. 21–96], а М. Дуглас у 1985 році в лекції «Як думають інститути» в університеті Сіракуз, що була видана наступного року, обґрунтовувала доречність та евристичність такого припущення [Douglas, 1986].

З її тексту, що не втратив пізнавального й методологічного потенціалу, згадаймо лише ті його фракції, що мають прямий чи опосередкований стосунок до розглядуваної теми і стосуються практичної активності інститутів. Оскільки, відповідно до певних спостережень, проти яких важко щось заперечити, стан безладу куди ймовірніший, ніж стан порядку, остільки інститути майже автоматично спрацьовують як антиентропійні пристрої. І досягають вони цього, на думку М. Дуглас, котра зацікавлено вивчала проблему, тим, що оперують переважно бінарними аналогіями, уявлення про які переносять з природи на суспільство і з суспільства на природу. Так упорядковується середовище проживання людей, конституюються його упізнавані протиставлення: верх і низ, духовне і низьке, праве і ліве, голова і руки, схід і захід, північ і південь, сакральне і профанне, ангели і демони, ворог і друг, свій і чужий, добро і зло, порядок і хаос. Трохи пізніше в проекті про смисли соціального життя нескасовувану значимість бінарних опозицій переконливо обстоював Дж. Александер [Александер, 2013].

Наступність, сталість і звичність укладу спільного існування підтримується тим, стверджує М. Дуглас у своїй лекції, що інститути наділяють індивідів, групи, організації ідентичністю, правилами встановлення схожості й відмінності (правилами класифікування, легітимного і співвіднесеного розташування). Крім того, їм властива здатність пам'ятати, забувати, приймати рішення про життя і смерть у граничному випадку, а в поточному житті — з найсуттєвіших проблем повсякденного існування. Завдяки інститутам заощаджується пізна-

вальна енергія, в індивідів завжди під рукою опиняються алгоритми (канва) ефективної діяльності, мінімізована необхідність вигадувати способи сприймати, відчувати і реагувати на сигнали навколишнього середовища. Вони не відчують примушувального тиску надіндивідуального агента (інститутів), і Р. Туомела іменує звичні вчинки і справи окремих персон на підставі спільних установок та очікувань неінтенціональною дією, колективною поведінкою, спрямовуваними стереотипними зразками і моделями (collective pattern-governed behavior) [Tuomela, 2013: pp. 215–216].

Інститути, включаючи індивідів у ціннісно-нормативні порядки соціуму, нав'язливо або ледь відчутно привчають вчиняти кожного окремо і спільноти відповідно до встановлених правил і розпоряджень. Таку діяльність суспільствознавці називають соціалізацією, що має кінцевою метою «одомашнювання» населення, нині й надалі підтримуватиме стратифіковані і диференційовані структури влади й умови доступу до благ і ресурсів.

Соціалізаційна функція інститутів — присвоєння суспільством особистостей — цілком ясна вже О. Конту, котрий забезпечення безтривожної екзистенції в майбутньому гармонійному суспільстві покладав на Позитивістську Церкву з її культурами знання і шанування видатних особистостей, що культивують «інстинктивний альтруїзм», вдячною пам'яттю про них. Але й сьогодні з'являються публікації, що на емпіричному матеріалі обґрунтовують вплив церкви на установки й орієнтації індивідів у країнах, де сповідують католицизм. Стверджується, зокрема, що тривале просування Західною Церквою в якості нормативного взірця відносно відособленої моногамної сім'ї з обмеженням близькородинних шлюбів поступово призвело до того, що населення стало більш індивідуалістичним, проте із просоціальними інтенціями, поважно-дружнім ставленням до «інших», а також менш конформним [Schulz et al., 2019].

Інститути майже всевладні, оскільки можуть, за певних умов, розпоряджатися життям і смертю громадян. Ця можливість актуалізується тоді, коли під сумнів ставиться «святе». Його легітимність, вважає М. Дуглас, посиляючись на Е. Дюркгайма, затверджена завдяки трьом характеристикам. По-перше, священне несе в собі найбільшу небезпеку, адже навіть спроби поставити його під сумнів обтяжені жахливими нещастями. По-друге, зазіхання на священне збуджують емоції, що вимагають стати на захист. По-третє, священне (слова, імена, місця, події, предмети) однозначне й не припускає інших тлумачень [Douglas, 1986: p. 113]. Скупчення загроз священному обтяжене війною, екстраординарною подією під егідою держави, що реалізує повноваження дарувати і забирати життя індивідів, які трактуються винятково як піддані.

Уявлення про те, як діють інститути (соціалізують, примушують, спонукають, посиляють на смерть), залишається абстрактним без розгляду скоординованих і синхронізованих відносин «структура — агенти». Обговорення теми має багату історію, реконструйовувану й у нещодавніх публікаціях [Elder-Vass, 2010; Crossley, 2022], і де обов'язковими є посилення на тепер уже класичні погляди Е. Гіденса на структуруацію в його відомій книзі про конституювання суспільства. Але найдоречнішою видається концептуалізація Р. Туомела, згідно з якою діють ми-зорієнтовані групи (we-mode groups) у складі інститутів. Оскільки

ки останні являють собою інтенційні утворення, остільки і we-mode group для того, щоб досягати наперед обумовлених цілей, має виконувати кілька (10) умов, що забезпечують узгоджену і солідарну дію, зорієнтовану на соціальні категорії населення [Tuomela, 2013: pp. 35–37]. Обговорення їх не входить до цілей пропонованої статті, тож достатньо взяти до відома, що діють не інститути, а індивіди, асоційовані в групи, перейняті інституційним духом і буквою. Те, якою мірою вони перейняті й наскільки безпомилковим є те, що вони роблять, встановлюється емпірично.

Кожен інститут, відтак, являє собою певне бачення фрагмента світу, прищеплюване індивідам, інтерналізоване ними одночасно з його (фрагмента) образом, постійно відтворюваним у публічній сфері різноманітними засобами і ресурсами. Сукупність інститутів виявляється ще й ансамблем таких образів.

Картини світу

Час від часу поновлювана розмова про множинність картин світу, подібна до оприлюдненої на сторінках п'ятого числа журналу «Логос» у 2021 році [Артог, 2021; Зенкин, 2021; Роже, 2021; Ямпольский, 2021], передбачає, вочевидь, існування особливого різновиду картини — присутності індивідів у полі відповідальності інститутів і зразків взаємних відносин. Хоч би якою привабливою виглядала перспектива її детальної реконструкції і подальшого з'ясування міри її артикульованості в думці різних категорій громадян, вона вбачається занадто складною для виконання. Тому варто обмежитися тим аспектом, що має стосунок до теми, обговорюваної в даному тексті.

Цей аспект — час. Ф. Артог пов'язує зсуви у сприйнятті часу та в абрисах відповідної такому сприйняттю картини світу зі значимими подіями, а також із новими способами сприймати і відчувати рух історії, творцями і носіями яких є найбільш освічені верстви населення. Його представниками складаються і поступово поширюються в горизонтальних і вертикальних вимірах соціуму подієво-часові картини світу із завжди своєрідним співвідношенням і мінливою значущістю минулого, теперішнього і майбутнього. У кожній з них із більшою чи меншою мірою строгості вказувалося на закінчення «старого» часу і початок «нового», іноді точно стверджувалося, іноді припускалося і повне «закінчення часів», кінець історії. Але що забувати, а що пам'ятати, вирішувалося в інституційних структурах: скрипторіях при монастирях, бібліотеках, університетських кафедрах, наукових лабораторіях, архівах¹.

Не встановити достеменно, свідомо чи випадково в огляд взаємозв'язку інститутів і часу Ф. Артог не включив інтелектуальний дар суспільствознавству основоположників марксизму. Утім, Ф. Енгельс і К. Маркс у працях «Становище робітничого класу в Англії», «Маніфест Комуністичної партії» і, особливо, «Вісімнадцяте б'юроера Луї Бонапарта» виклали нетривіальний погляд на той самий взаємозв'язок, що не привернув уваги ані апологетів, ані критиків учення. Більш-менш докладно це вчення, яке поділяли інтелектуали XIX століття,

1 Про змістовну складність процедур запам'ятовування і забування, фіксованих белетристикою, філософією, лінгвістикою див.: [Память/Забвение, 2017: сс. 297–309].

розглянуто раніше [Макеєв, 2018; Макеєв, 2021], а тут відзначимо лишень принципові моменти.

У середині позаминого століття письменники, поети, економісти, філософи були вражені настанням «нових часів», часів несподіваного пришвидшення перебігу історії, коли його ритм максимально наблизився до ритму індивідуального життя. «Маніфест Комуністичної партії» проникнутий переконанням, що не тільки перехід від феодалізму до капіталізму, що здійснився на очах одного покоління, а й зміна капіталізму іншим типом виробництва відбудеться за життя того самого покоління. Століття потому, 1961 року, програма компартії СРСР обіцяла комунізм «теперішньому поколінню радянських людей», де «покоління» розширилося безмірно, до всіх одночасно живих, перетворившись на видимість означуваного.

Середина XIX століття була ще й часом усіма відчуваного безладу (хаосу), коли настанови, речі, уявлення зрушилися зі своїх звичних місць, прийшли у сповнений ризиків, незаспокійливий рух. Фактично відбувалося формування нової інституційної структури суспільства: держави, приватної власності, різноманітних ринків зайнятості, парламентської демократії, політичної системи. Інтелектуальні рецепти лікування такої соціальної аномалії — передбачалося, що це тимчасове явище, — були різноманітними. Марксизм був одним із них, а О. Конт запропонував програму розбудови позитивістського суспільства. Гірше усвідомлювалося те, що зміна ставала онтологічною константою.

К. Маркс у «Вісімнадцятому брюмера Луї Бонапарта» описав неадекватну реакцію на сучасні йому події. Їх головні дієві особи для опису й репрезентації своїх учинків виряджалися в убрання і маски минулого. Цей модус часу поглинав теперішнє, поставав його істиною і правдою; сам час зациклювався, минуле повторювалося і повторювалося. Минуле, депозитарій аналогій у вигляді імен, подій, визначень, жестів, символів, подвигів, пропонує себе як епістемологічну редукцію, спосіб розуміти і пояснювати. Саме від нього, стверджує К.Маркс, слід кардинально відмежуватися, забути про нього в процесі узнавання і пізнання сучасності.

Нова картина світу передбачає нову точку спостереження й інтерпретації: «Соціальна революція XIX століття може черпати свою поезію тільки з майбутнього, а не з минулого. Вона не може почати здійснювати своє власне завдання, перш ніж вона не покінчить з усілякою забобонною повагою до старовини» [Маркс, 1961: с. 115]. Зазвичай епігонська література наполягає на «достовірній поезії», уґрунтованій на ретельному (науковому) аналізі теперішнього, на який марксизм і претендував, а чітке звучання провісницької ноти і фігура провидця/віщуна, що маячила за нею, ігнорувалися. Політична практика цілковито відмови від минулого Росії, а потім часткова (вибіркова забутливість під час Другої світової війни) була характерна для СРСР, а в сучасній Росії з усієї історії СРСР пам'ятають лише Другу світову під назвою Вітчизняної як боротьбу з фашизмом і проти націоналізму. Але політична практика, завуальовувана ідеологією «поезії майбутнього», обернулася авторитаризмом і репресіями, очолюваними державою як домінантним інститутом з його гіпертрофованими складовими: міністерствами і комітетами безпеки, нагляду і покарання.

У першій третині поточного століття паралельно співіснують три різновиди інституціональних (аналітико-пояснювальних) подієво-часових картин світу: нормальна, патологічна і надзвичайна. Кожна з них являє собою певне взаємоположення інститутів, їхню архітектоніку — інституційну реальність у вигляді гетеротопій.

Інституційні подієво-часові картини світу

В *ідеально-нормативній* картині світу інститути бачаться і сприймаються як відносно автономні формування із достатньо чітко прописаними повноваженнями та обов'язками, а також ареалом відповідальності. Цього достатньо, щоб домагатися збереження балансу влади різного виду і рівня, умиротворення суперечливих інтересів різних за статусом суб'єктів домагань, прагнень та дій. І коли хтось говорить про «цивілізоване суспільство», то можна бути впевненим, що мається на увазі щось подібне. Але емпірично-нормативна інституційна реальність не настільки благоуспішна.

Життя обтяжене нерівністю і несправедливістю — явне свідчення недбало-го виконання інститутами функцій зі стабільного відтворення соціальних порядків, що залишає підозри у тому, що вони до того ж породжують/відтворюють проблеми. Поглиблювані економічні диспропорції у доходах і добробуті різних категорій населення, країн і континентів виявляють дефекти у функціонуванні інститутів у нормальній фазі їхньої фактичності. Суспільствознавці й далі впевнені в наявності інструментів, що дозволяють надати процесу зворотний напрям, як про це пишуть О. Бланшар і Д. Родрик у вступі до редактованої ними книги про роль держави у приборкуванні нерівності [Blanshard, Rodrik, 2021: p. xi].

Занепокоєння спільноти експертів підживлюється й тим, що економічна нерівність тотально впливає на інститути — освіту, політику, охорону здоров'я, ринки праці та зайнятості. Утім, приборкати цей негативний ефект технологічної, виробничої і галузевої еволюції політичними і фіскальними заходами не вдається. Причини складні й не очевидно, чи то заходи не придатні, чи то зусилля з їх реалізації недостатні. Звинувачення ж інститутів у беспорядності (дисфункціональності, відсутності координації та солідарності дій) залишається як вельми поширеним, так і непереконливим.

Еволюція суспільств незмінно супроводжується патологічними утвореннями — самогубства, відчуженість, корупція, агресивна поведінка, наркоманія, тоталізація товарно-грошових відносин і багато чого іншого, що випадає за межі раціонального, етичного, добропристойного. Вони ніби органічні стану нормальності, викликаючи, разом з тим, занепокоєння у публічній сфері. Ущільнення їх, зумовлене, головним чином, змінами в технологіях праці і проведення дозвілля, а відтак у правилах і нормах включення індивідів у соціальні порядки, створює додаткову зону ризику, що викликає занепокоєність політиків, їхніх радників, наукових спільнот, медіа.

Акумуляція ризиків у суспільстві, що спостерігаються і фіксуються в останні десятиліття, здатна поставити під сумнів уявлення про дієздатність, якщо не про могутність, інститутів, але не в змозі скасувати його. Інтерналізовані

розпорядження лояльності та конформізму, поряд із декларованими правами і свободами продовжують оформлятися у відносно цілісні картини світу, деякий стандарт сприйняття й оцінювання подій та явищ індивідами, що дає їм змогу орієнтуватися у повсякденні й обирати з деякого асортименту ймовірні сценарії вербальної і реальної поведінки. Ситуація невизначеності стає перманентною, а з її нездоланністю практично змирилися політики й експерти.

Нові ризики неочікувані, а інститути, як інстанції упорядкування (опору хаосу), дотримуючись чинних обов'язків, намагаються впоратися з ними через відсутність апробованих шаблонів дії, установлювати їхню стратифікацію (пріоритетність) і любіювати полегшення доступу до ресурсів їх компенсації/вирішення без упевненого прогнозу щодо успішних результатів. Водночас явна і прихована конкуренція інститутів реплікує ситуацію невизначеності у вигляді хаосу пріоритетів, коливаючи ситуацію нормальності. До того ж не піддається обчисленню ймовірність реалізації конкретного ризику чи групи ризиків. Складається якийсь надлишок невизначеності, здатний призводити до чи не протилежних результатів: одних підштовхуючи до аналізу, який шукає достовірного знання, інших заглиблюючи у фантастичні домисли про реальність, близькі обскурантизму. Останні збуджують/спотворюють нормативну картину світу, але не відмінюють її.

Навичка відрізнення оптимальних (прийнятних, визнаних) соціальних форм від патогенних, як у тому переконують нас спеціалісти, котрі діагностують відхилення від нормального розвитку соціумів, сформувалася давно і свідчить про те, що патології наявні й відтворюються постійно, іманентні процесу відтворення структур і відносин у соціумі. Це легкі чи, навпаки, нездоланні дефекти устрою інститутів і порядків їхньої взаємодії, але зовсім не аберації чи то компетентного, чи то аматорського сприйняття. Розрізнення соціальної норми і соціальної патології походить від уподібнення (аналогії) живого організму і суспільства в цілому або держави і тіла. Обидва схильні до захворювань і здатні одужувати, тобто відхилитися від норми і повертатися до неї. Причому будь-яке визначення норми або патології неминуче виявляється спрощенням, котре, втім, передбачає впізнання, що претендує на адекватність, а також репрезентацію процесів і станів.

Релевантність аналогій, як відомо, далеко не безмежна в інтерпретації соціальних станів і процесів. Так, пояснення доречності чи неприйнятності психіатричних термінів у визначенні «патологічності» тих чи інших періодів в еволюції суспільств, опис неспецифічних функцій емоційно насичених інвектив у крайній девіації містяться в новаторському дослідженні «соціального безумства» Є. Головахи і Н. Паніної [Головаха, Панина, 1994]. Суцце насправді вбачається й представляється сучасниками, будь вони обізнаними експертами або пересічними громадянами, найчастіше за все кризовим, незадовільним, необлаштованим належним чином, неправильним, хворобливим, спотвореним. Стаючи масовим, таке сприйняття інституціоналізується, обґрунтовуючи правомірність, іноді тимчасову, психіатричної та медичної лексики у публічному і науковому обміні думками.

Оптика, що діагностує патології, подібно до інших інструментів спостереження за проблематичними ареалами соціального, зовсім не монокулярна. У чому легко переконатися, ознайомившись зі змістом спеціального випуску «Європейського часопису соціальної теорії», присвяченого обговоренню аномальних станів світу структур, культури, дій і взаємодій індивідів і спільнот у перспективі патології визнання від А. Хоннета, очільника франкфуртського Інституту соціальних досліджень [Harris, 2019]. Ревнителі підходу перебувають у не позбавленому підстав переконанні, що пришвидшене в поточному столітті накопичення проблем/ризиків, часом апокаліптичного штибу, актуалізує застосування цієї науково-дослідницької програми. Н. Харрис, один із лідерів руху, зібрав під одну обкладинку і видав останні напрацювання інтернаціонального колективу спеціалістів, котрі випробовують на евристичність концепцію, що трактує суспільні розлади і крайні відхилення [Harris, 2021].

Уявлення, що уподібнює інститути органам тіла й ототожнює патології з функціональним розладом процесу соціальної репродукції, неминуче присутнє в уявленні фахівців, котрі обрали предметом «хвороби суспільства» [Hirvonen, 2021: pp. 146–147], налаштовуючи конструювати їхню типологію» [Laitinen, Sarkela, 2019: pp. 80–102]. Поки дефектні соціальні форми, процеси, практики і цілі не тотально дезорганізують життя соціумів, вони вписуються в нормальну інституційну подієво-часову картину світу, дослідження фокусуються на конкретному аналізі суспільних аномалій, модусах їхньої присутності та впливу на моделі поведінки індивідів і спільнот [Thompson, 2021: pp. 113–140].

Однак в історії і сучасності представлені *патологічні* конфігурації інституційного ландшафту, описувані без звернення до організмичної моделі. Такі тоталітарні/авторитарні конфігурації, що вирізняються наявністю інституціонального ущільнення у вигляді симбіозу, спайки держави (влади), економіки і права (суд), як це відбувалося в СРСР і трапляється у столітті двадцять першому [Макеєв, 2011]. Тут інститути деформуються, втрачаючи позитивні функції та набуваючи негативних. Вони обмежують один одного у варіантах дії і можливостях внутрішньо трансформуватися, стаючи продуцентом заборон і обмежень на свободі і права громадян, масовий характер надається репресивним практикам — караються походження, статус, національність.

Тому й призначення таких спайок полягає, переважно, якщо не цілковито, у збереженні влади політичними угрупованнями, що захопили її, за допомоги масового насильства, пошуку «ворогів народу» та «іноземних агентів». Жести, дії, риторика, що навіює страх і підозри, котрі надходять від інституційного симбіозу, що боронить владу, сповнені неприхованої, такої, що іноді виривається ззовні, іноді не розтраченої, але завжди сліпої ненависті до іншого (чужого), будь воно поблизу державних кордонів чи на відстані. Інтенсифікується «робота» з історичною пам'яттю, її вибірковість стає акцентуованою, спрямованою на культивування агресивного патріотизму, замішаного на ідеях месіанства й експансії. Створюється і підтримується відчуття перебування країни і влади на території, обложеної недобррозичливцями, котрі зазіхають на «святе»: цінності, традиції, самобутність, досягнення.

Паралельно різними засобами переконання і впливу створюється видимість перебування в цивілізаційному тренді нормальності, що передбачає співіснування автономних і самодостатніх інститутів. Збережені й на загальний огляд виставляються, наприклад, виборчі процедури, що підтверджують такий рівень єднання громадян і влади, що вся повнота політичних очікувань і сподівань концентрується на фігурі лідера нації. Йому ж надається привілей з персональної ротації правлячого кола. Але декоративність інституційної нормальності практично не артикулюється всередині й вочевидненна тільки зовнішнім спостерігачам.

Авторитаризму, більш м'якого різновиду патологічної констеляції інститутів, що затвердилася в країнах «соціалістичного табору» у другій половині ХХ століття, супутня менш виражена економічна і соціальна нерівність. В ідеології та пропаганді домінує акцент на поступовому, але неухильному русі до рівності й дедалі більшої соціальної однорідності. Менш агресивними стають насильницькі практики соціалізації індивідів, але на відсутність прямого примусу до лояльності й демонстративних жестів конформності індивіди відповідають, як про це можна судити заднім числом, дистанціюванням від інститутів, соціологічними показниками якого є ретельно вимірюване зниження рівня довіри і задоволеність життям.

Тоді й виявляється, що довіра, задоволеність є ресурсом, необхідним для легітимації і нормального функціонування інститутів. Без таких ресурсів інститути замикаються на обслуговуванні самих себе, а корупційні практики, про які не говорять, але всі про них знають, мовчанням визнаючи їх латентний статус, виявляються медіаторами їхніх взаємно зацікавлених відносин з індивідами. Їх (практик) викорінення, як показав досвід «постсоціалістичної» еволюції, у різних східноєвропейських країнах і нових незалежних державах після розпаду СРСР відбувалося з неоднаковою швидкістю і мірою успішності. Інституційний симбіоз держави, права і бізнесу відтворений у сучасних умовах у Китаї та РФ. Три десятиліття нового століття прикмети й ознаки демократії в цих однопартійних режимах із незаперечним авторитетом лідера нації або партії мають декоративний характер. У змішаній економіці із майже рівними частинами державної і приватної власності відтворюється глибока соціальна нерівність із помітним сектором тіньової підприємницької діяльності як складової частини корупції [Alvaredo et al., 2017: pp. 27–28; Medina, Schneider, 2018: pp. 50–54].

Деякі події своїм масштабом або наслідками глобальної та локальної властивості переводять інституційну структуру в режим *надзвичайності*. Такою глобальною подією стала пандемія COVID-19, а для України — війна з Росією, розпочата у 2014 році, а в лютому 2022 року розгорнута у вторгнення із використанням усіх сучасних видів озброєнь. Лише з метою орієнтації і без претензії на репрезентацію назовемо деякі праці про інституційні аспекти збройного конфлікту: війна як управління ризиками [Heng, 2009]; суспільство ризиків у війні з терором [Rasmussen, 2006]; право і мораль на війні [Haque, 2017]; університети у війні [Docherty, 2015]; інститути демократії і війна [Rousseau, 2005].

У разі України (ситуація/режим надзвичайності) виграшно розрізняти — слідом за обговоренням явища фахівцями з доброю фаховою репутацією, під-

сумованим Н. Костенко, — винятковість як домінантну рису стану «emergency» і «emergency-life» як складний процес адаптації індивідів до раптово виниклих обставин [Костенко, 2016: с. 103]. Винятковість, зумовлена війною і воєнним станом, виявляється троякою, щонайменше, формату. По-перше, війна — потужне джерело ентропії, раптового згущення безладу (хаосу), убогої й незрідка хибної інформації, широких полів невідомого, помилкових оцінок, мінливих рішень і наказів, необачних учинків. Інститути й окремі люди ніби втрачають той ступінь раціональності, що незмінно пов'язувався із функціонуванням інститутів і приписувався людському роду в цілому.

Відтепер великий масив процесів незначною мірою піддається спробам інститутів управляти ними і впоратися з ними. Індивідуальна і колективна дезорієнтація продукується ще й скасуванням або неможливістю дотримання в повному обсязі тих конвенцій і правил, що раніше гарантували соціальну сталість і узгодженість очікувань індивідів і соціальних структур: взаємна інтенціональність інститутів і громадян оскаржена як в уявленнях, так і в досвіді контактів. Екстраординарність не вміщується в найширшу оптику уявлень, чим прирікає на помилки, нерозуміння і непевність політиків, учених, журналістів, пересічних громадян.

По-друге, призупиняється дія збалансованої автономії інститутів, значна частка їхнього емансипованого статусу передається у ведення вимушеного симбіозу держави та армії. Саме тут концентруються можливості й ресурси здійснення легітимного насильства і розпорядження шансами життя, виживання і смерті, часто повз юрисдикцію всіх видів права, а доцентрові тенденції на всіх рівнях соціального беруть гору над відцентровими. Решта інститутів поставлені в підлегле становище, їхня активність різко знижена, ймовірність конфлікту або конкуренції між інститутами зводиться якщо не до мінімуму, то залишається невисокою.

По-третє, воєнний стан призупиняє дію демократичних процедур і загалом того, що йменується деліберативною політикою — політикою зважених, обдуманих, логічних аргументів в обговоренні, що стимулює пошук взаємовигідних рішень. Встановлюється також особливий *дискурсивний порядок*: про що і як говорити, що дозволено і що ні, кого і як ідентифікувати і називати, тобто предписувати ідентичність. Відрегульованою на селекцію пам'яттю з минулого витягуються незабутні аналогії, що описують воєнні дії і пояснюють їхню доцільність або, навпаки, архаїчність. Війна потурає вторгненню минулого в теперішнє, постаючи або шерегом битв за звільнення, або, як в авторитарно-патологічній картині світу, продовженням війни минулого століття у столітті нинішньому.

Супутником цензури, природного наслідку війни, є риторика уповноважених і самозваних представників домінантних інститутів, покликана переконувати в доцільності й непоказній енергійності розпочатих «ми-групами» (we-mode groups; адміністрації, штаби) дій, їхню здатність контролювати ситуацію, справлятися із хаосом шляхом зв'язування роз'єданого, раціонального вибору пріоритетів цілепокладання, найвигіднішого розміщення ресурсів. Дискурсивний порядок, представлений асиметричними пропорціями позитивного і негативного, раціонального і емоційного, достовірного і мінливого разом із

правилами впевненого розрізнення та пойменовування їх стає соціальним інститутом. Тобто у надзвичайній ситуації інститути продукують інститути, період життя яких збігається з періодом незрівнянності і вони підлягають окремому розгляду, як це робиться стосовно дискурсивного порядку в нормальній інституційній картині світу [Townsend et al., 2021].

Під час війни функціональний потенціал інститутів знижується внаслідок збитку, завданого їхній матеріально-речовинній складовій. Зменшення фінансування, руйнація будинків, устаткування, матеріалів, скорочення персоналу негативним чином позначаються на ефективності діяльності «we-groups», тих працюючих структур, що зорганізують і контролюють надання іманентних інститутові послуг, що вступають у взаємодію з так само обмеженими в ресурсах іншими інститутами. Неминуче настання «ослаблення» (деградація) відкриває вікно можливостей для ініціювання неформальних (латентних) конвенцій або для підвищення результативності докладених зусиль з наведення порядку у власному функціонуванні, або для імітації успішної діяльності, або з метою консервації секвестованих «we-groups» для подальшого розгортання їх.

Війна, подібно до інших насильницьких практик (епідемії, революції), сприяє, як у тому нас переконує В. Шайдель у книзі про насильство як про «великий урівнювач», зниженню рівня нерівності в доходах і добробуті між різними категоріями населення [Scheidel, 2017: pp. 113–210]. Під час війни більшість громадян стає біднішою, а надзвичайні економічні заходи у вигляді підвищення податків чи експропріації власності перешкоджають нестримному збагаченню вузької верстви заповзятливих індивідів, котрі процвітають у нормалізованій інституційній моделі. Ясна річ, зберігається шанс нажитися на війні як силовому підприємству, як і розжитися майном шляхом пограбування, але домінуючу тенденцію використання шансу не спростовує.

Адаптаційні практики населення («emergency-life») почасти передбачувані, частково інноваційні й спонтанні, стаючи відповіддю на екстраординарні обставини. Серед перших — значне розширення простору довіри, солідарності, єднання, згуртованості, оптимізму, не тільки афішоване підцензурними засобами масової інформації, а й фіксоване у настроях та оцінках різних категорій населення. Частина адаптаційних практик спонтанна: не збуджені ззовні волонтерський рух, добровільне приєднання до армії, органів самооборони і відновлення, добродійні кампанії, певні різновиди підприємницької активності.

Індивіди і спільноти інтенціональні, тобто орієнтуються на інститути, очікуючи від них підтримки й доступу до благ і послуг загального користування. Безсилля і слабкість інститутів розширюють царину вимушених практик самозабезпечення і самозбереження, зосередження індивідів, сімей, стихійно виникаючих спільнот взаємодопомоги на побутових повсякденних турботах і особистій безпеці. Правильно чи хибно уявляються межі, в яких можна покладатися на інститути. Але негативна свобода від їхньої влади виявляється важким випробуванням, її супроводжують різної інтенсивності й забарвлення, лишень відносно усталені в часі оцінки й емоційні реакції на їхню (інститутів) діяльність і бездіяльність. Не одиничною є і відмова від орієнтації на національ-

ні інституційні структури у вигляді симпатій до зовнішнього агресора, прикладів зрадництва і колабораціонізму.

Війна пошкоджує соціальні інститути і відносини, практики і умови повсякденного життя нерівномірно. Завжди є більш постраждалі і менш постраждалі категорії громадян, території, населені пункти, вдало адаптовані спільноти й окремі люди і неуспішні в докладених (або не докладених) зусиллях. Нерівномірно розподілені тягарі й негаразди, неоднакова досяжність допомоги від ослаблених і обмежених у ресурсах «we-groups» створюють емоційне напруження в суспільстві загалом і в його регіонально-територіальних областях.

Надзвичайна інституційна подієво-часова картина світу в її українському варіанті насичена структурними асиметріями, величезними полями насильства, самовідданості, солідарності, страждань, емоційного піднесення і спаду. У ній опозиції добра і зла, своїх і чужих, патріотизму і зрадництва, перемоги і поразки, героїзму і боягузливості, суверенності і залежності — практично будь-яких дуальних протилежностей — не залишають місця для напівтонів, силою приневолювання до вибору нагадуючи ту, що їй приписана у міфі і чарівній казці. Позитивні конотації перебігом речей і подій зводяться в ранг священного.

Висновки

У соціологічній традиції інститути бачаться і розуміються як колективні стани, що вичерпно репрезентують соціальність і забезпечують як відтворену наступність порядків, так і мінливість установлень та відносин у суспільстві. Вони ж приймаються за пояснювальні принципи домінантних соціальних практик і поведінки спільнот індивідів. При цьому розрізнення норми, патології, надзвичайності є елементом синхронної перспективи, що залишає без уваги еволюційний аспект — метаморфоз того, що вважалося патологічним, у норму і виникнення «нової нормальності». Проте такий метаморфоз загалом або його окремих складових цілком може сприйматися і публічно кваліфікуватися як патогенний процес («хвороби суспільства», корозії моральних підвалин, традицій, цінностей); звикання до нового тяглого в часі настільки, що нове перетворюється на старе ще до того, як масово визнається звичним.

Нерівність, корупція, невизначеність — такими є злоякісні універсалії, присутні в усіх описаних інституційних станах. Але міра їх поширеності, модальність впливу на політику і ведення бізнесу, на сприйняття й оцінки різними категоріями населення специфічна для кожного стану. Не є очевидним те, за допомоги яких метод дослідження таку специфіку вдається достеменно зафіксувати і переконливо описати. Не виключено, втім, що корисним і доречним виявиться застосування апробованих інструментів, на кшталт модуля «соціальна нерівність» у Міжнародній програмі соціальних досліджень (ISSP) з можливостями проводити порівняння між країнами.

Інституційні подієво-часові картини світу не більш ніж початкові пункти можливого дослідження, в перебігу якого аналітично постульоване розрізнення їх буде ненав'язливо чи обов'язково долатися. Найменш концептуально оснащеною, а відтак, недостатньо вивченою, залишається ситуація надзвичайності в її інституційних аспектах. Серед найсуттєвіших: правила, норми і функції в

екстраординарних (виняткових) обставинах; результативність діяльності при завданні збитків матеріально-фінансовим ресурсам і матеріалам; ідентифікація статусу і можливостей роботи «we-group»; динаміка показників ставлення громадян до інститутів (довіра, задоволеність, оцінки активності/ініціативності). Операціоналізація інституту для кількісного дослідження, якщо таке стане здійсненим, або гайда для якісного спостереження вбачається завданням непростим, але в принципі досяжним. Висновків, які пояснюють те, що відбувається, очікувати не доводиться, але соціологічно достовірний опис не втрачає через це своєї цінності та значимості.

Джерела

- Александр, Дж. (2013). *Смыслы социальной жизни: культуросоциология*. Москва: Практис.
- Артог, Ф. (2021). Картины мира и представления о времени. *Логос*, 31, 5, 59–76.
- Головаха, Е.И., Панина, Н.В. (1994). *Социальное безумие: история, теория и современная практика*. Киев: Абрис.
- Зенкин, С. (2021). Воззрение на мир /слово о мире. *Логос*, 31, 5, 91–114.
- Костенко, Н. (2016). У стані «emergency»: культурні ефекти. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 102–118.
- Макеєв, С. (2003). Социальные институты: классические трактовки и современные подходы к изучению. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 4, 5–20.
- Макеєв, С. (2011). Інституційні інкубуси та еволюція суспільств. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія соціологічна*, 5, 3–10.
- Макеєв, С., Оксамитна, С. (2011). Концепція інституціонально відтворюваних нерівностей. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 32–49.
- Макеєв, С. (2018). Аналіз події: «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 11–28.
- Макеєв, С. (2021). Концепція класів у ранній праці Ф. Енгельса. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 73–87.
- Маркс, К. (1961). *Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта*. В: К. Маркс, Ф. Енгельс. *Твори* (т. 8). Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР.
- Память/Забвение (2015). В: *Европейский словарь философий: Лексикон непереводимостей*. Под руководством Барбары Киссен (т. 1). Киев: Дух і Літера.
- Роже, Ф. (2021). Французское сопротивление понятию *Weltanschauung*. *Логос*, 31 (5), 165–188.
- Ямпольский, М. (2021). Между мировоззрением и миром. *Логос*, 31 (5), 77–90.
- Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2017). *World Inequality Report 2018*. Paris: World Inequality Lab. Retrieved from: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>.
- Blanshard, O., Rodrik, D. (2021). Introduction: We Have the Tools to Reverse the Rise in Inequality. In: *Combating Inequality: Rethinking Government's Role*. Ed. by O. Blanshard, D. Rodrik. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Crossley, N. (2022). A Dependent Structure of Interdependence: Structure and Agency in Relational Perspective. *Sociology*, 56, 1, 166–182.
- Docherty, Th. (2015). *University at War*. London: Sage Publication Ltd.
- Douglas, M. (1986). *How Institutions Think*. Syracuse, New York: Syracuse University Press.
- Elder-Vass, D. (2010). *The Causal Power of Social Structures. Emergence, Structure and Agency*. New York: Oxford University Press.
- Haque, A.A. (2017). *Law and Morality at War*. London: Oxford University Press.
- Harris, N. (2019). Pathologies of Recognition: An introduction. *European Journal of Social Theory*, 22 (1), 3–9.

- Harris, N. (Ed.) (2021). *Pathology Diagnosis and Social Research. New Applications and Explorations*. Oxford Brookes University: Palgrave Macmillan.
- Heng, E-K. (2009). *War as Risk Management. Strategy and conflict in an Age of Globalised Risks*. New York, London: Routledge.
- Hirvonen O. (2021). Who Is Ill When a Society Is Ill? In: *Pathology Diagnosis and Social Research. New Applications and Explorations*. Ed. by N.Harris. Oxford: Oxford Brookes University; Palgrave Macmillan.
- Laitinen, A., Särkelä, A. (2019). Four conceptions of social pathology. *European Journal of Social Theory*, 22 (1), 80–102.
- Medina, L., Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Papers*, WP/18/17. Washington: International Monetary Fund.
- Preyer, G., Peter, G. (Eds.) (2017). *Social Ontology and Collective Intentionality. Critical Essays on the Philosophy of Raimo Tuomela with His Responses*. Cham: Springer International Publishing.
- Rasmussen, M. (2006). *The Risk Society at War. Terror, Technology and Strategy in the Twenty-First Century*. New York: Cambridge University Press.
- Rousseau, D.L. (2005). *Democracy and War. Institutions, Norms, and the Evolution of International Conflict*. Stanford: Stanford University Press.
- Scheidel, W. (2017). *The Great Leveler. Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Schulz, J.F., Bahrami-Rad, D., Beauchamp, J.P., Henrich, J. (2019). The Church, intensive kinship, and global psychological variation. *Science*, 366, 8 November, DOI: 10.1126/science.aau5141.
- Thompson, M. (2021). An Ontological Account of Social Pathology. In: *Pathology Diagnosis and Social Research. New Applications and Explorations*. Ed. by N. Harris. Oxford: Oxford Brookes University: Palgrave Macmillan.
- Townsend, L., Stovall, P., Schmid, H.B. (Eds.) (2021). *The Social Institution of Discursive Norms. Historical, Naturalistic, and Pragmatic Perspectives*. New York, London: Routledge.
- Tuomela, R. (2013). *Social ontology: Collective intentionality and group agents*. Oxford: Oxford University Press.

Отримано 26.04.2022

Referencies

- Alexander, J. (2013). *Meaning of Social Life*. [In Russian]. Moscow: Praxis. [=Александр 2013].
- Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2017). *World Inequality Report 2018*. Paris: World Inequality Lab. Retrieved from: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>.
- Artog, F. (2021). Pictures of the world and ideas about time. [In Russian]. *Logos*, 31 (5), 59–76. [=Apror 2021].
- Blanshard, O., Rodrik, D. (2021). Introduction: We Have the Tools to Reverse the Rise in Inequality. In: *Combating Inequality: Rethinking Government's Role*. Ed. by O. Blanshard, D. Rodrik. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Crossley, N. (2022). A Dependent Structure of Interdependence: Structure and Agency in Relational Perspective. *Sociology*, 56 (1), 166–182.
- Docherty, Th. (2015). *University at War*. London: Sage Publication Ltd.
- Douglas, M. (1986). *How Institutions Think*. Syracuse, New York: Syracuse University Press.
- Elder-Vass, D. (2010). *The Causal Power of Social Structures. Emergence, Structure and Agency*. New York: Oxford University Press.
- Golovakha, E., Panina, N. (1994). Social madness: history, theory and modern practice. [In Russian]. Kyiv: Abris. [=Головаха, Панина 1994].
- Haque, A.A. (2017). *Law and Morality at War*. London: Oxford University Press.
- Harris, N. (2019). Pathologies of Recognition: An introduction. *European Journal of Social Theory*, 22 (1), 3–9.

- Harris, N. (Eds.) (2021). *Pathology Diagnosis and Social Research. New Applications and Explorations*. Oxford: Oxford Brookes University; Palgrave Macmillan.
- Heng, E-K. (2009). *War as Risk Management. Strategy and conflict in an Age of Globalised Risks*. New York, London: Routledge.
- Hirvonen, O. (2021). Who Is Ill When a Society Is Ill? In: *Pathology Diagnosis and Social Research. New Applications and Explorations*. Ed. by N. Harris. Oxford: Oxford Brookes University; Palgrave Macmillan.
- Laitinen, A., Särkelä, A. (2019). Four conceptions of social pathology. *European Journal of Social Theory*, 22 (1), 80–102.
- Iampolski, M. (2021). Between worldview and the world. [In Russian]. *Logos*, 31 (5), 77–90. [=Ямпольский 2021].
- Kostenko, N. (2016). In the «emergency» state: cultural effects. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 102–118. [=Костенко 2016].
- Makeiev, S. (2003). Social institutions: classical interpretations and modern approaches to the study. [In Russian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 5–20. [=Макеєв 2003].
- Makeiev, S. (2011). Institutional incubus and the evolution of societies. [In Ukrainian]. *Bulletin of Ivan Franko National University of Lviv. Sociological series*, 5, 3–10. [=Макеєв 2011a].
- Makeiev, S., Oksamytna, S. (2011). Social institutions: classical interpretations and modern approaches to the study. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 32–49. [=Макеєв, Оксамитна 2011].
- Makeiev, S. (2018). Eighteenth Brumaire Louis Bonaparte. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 11–28. [=Макеєв, 2018].
- Makeiev, S. (2021). The concept of classes in the early work of F. Engels. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 73–87. [=Макеєв, 2021].
- Marx, K. (1961). Eighteenth Brumaire Louis Bonaparte. [In Ukrainian]. In: K. Marx, F. Engels, *Collected Works* (vol. 8). Kyiv: Hospolityvydav [=Маркс 1961].
- Medina, L., Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Papers*, WP/18/17. Washington: International Monetary Fund.
- Memory/Oblivion (2015). [In Russian]. In: *European Dictionary of Philosophies: Lexicon of Untranslatability* (vol. 1). Ed. by B. Cassin. Kyiv: Duh i Litera. [=Память/Забвение 2015].
- Preyer, G., Peter, G. (Eds.) (2017). *Social Ontology and Collective Intentionality. Critical Essays on the Philosophy of Raimo Tuomela with His Responses*. Cham: Springer International Publishing.
- Rasmussen, M. (2006). *The Risk Society at War. Terror, Technology and Strategy in the Twenty-First Century*. New York: Cambridge University Press.
- Roger, Ph. (2021). French resistance to the concept of Weltanschauung. [In Russian]. *Logos* (31) 5, 165–188. [=Роже 2021].
- Rousseau, D.L. (2005). *Democracy and War. Institutions, Norms, and the Evolution of International Conflict*. Stanford: Stanford University Press.
- Scheidel, W. (2017). *The Great Leveler. Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Schulz, J.F., Bahrami-Rad, D., Beauchamp, J.P., Henrich J. (2019). The Church, intensive kinship, and global psychological variation. *Science*, 366, 8 November DOI: 10.1126/science.aau5141.
- Thompson, M. (2021). An Ontological Account of Social Pathology. In: *Pathology Diagnosis and Social Research. New Applications and Explorations*. Ed. by N. Harris. Oxford: Oxford Brookes University; Palgrave Macmillan.
- Townsend, L., Stovall, P., Schmid, H.B. (Eds.) (2021). *The Social Institution of Discursive Norms. Historical, Naturalistic, and Pragmatic Perspectives*. New York, London: Routledge.
- Tuomela, R. (2013). *Social ontology: Collective intentionality and group agents*. Oxford: Oxford University Press.
- Zenkin, S. (2021). View of the world / word about the world. [In Russian]. *Logos*, 31 (5), 91–114. [=Зенкин 2021].

Received 26.04.2022

СЕРГІЙ МАКЕЄВ

Інституційні стани: норма, патологія, надзвичайність

Невизначеність та накопичення ризиків у сучасних суспільствах є чи не головними викликами інституційним системам (державі, ринковій економіці, системі освіти, церкві, армії, бізнесу). У статті аналітично розмежовано та розглянуто три стани інституційної реальності, представлені подієво-часовими картинами світу. У нормі інститути відносно автономні, у процесі відтворення забезпечуючи стабільність соціальних порядків і водночас генеруючи нові проблеми. У патології окремі інститути утворюють певну коаліцію, в якій втрачають традиційні функції, концентруючись на своєму стійкому відтворенні. У надзвичайному стані, викликаному винятковими подіями (такими, як війна чи пандемія), держава та армія монополізують право на легітимне насильство, а інші інститути втрачають потенціал ефективного функціонування. Так відбувається внаслідок завданої матеріально-фінансової шкоди, як це сталося в Україні у 2014-му та після збройного вторгнення армії сусідньої держави 24 лютого 2022 року. Ситуація надзвичайності в її інституційних аспектах залишається найменш концептуально оснащеною, а отже, вивченою.

Ключові слова: соціальні інститути, соціальні патології, надзвичайність, соціальна нерівність, соціальні ризики

СЕРГЕЙ МАКЕЕВ

Институциональные состояния: норма, патология, чрезвычайность

Неопределенность и накопление рисков в современных обществах являются едва ли не основными вызовами институциональным системам (государству, рыночной экономике, системе образования, церкви, армии, бизнесу). В статье аналитически разграничены и рассматриваются три состояния институциональной реальности, представленные в событийно-временных картинах мира. В норме институты относительно автономны, в процессе своего воспроизводства обеспечивая стабильность социальных порядков и вместе с тем генерируя новые проблемы. В патологии отдельные институты образуют некую коалицию, в которой утрачивают традиционные функции, концентрируясь на собственном устойчивом воспроизводстве. В чрезвычайном состоянии, вызванном исключительными событиями (такими, как война или пандемия) государство и армия монополизируют право на легитимное насилие, а прочие институты утрачивают потенциал эффективного функционирования. Так происходит вследствие наносимого материально-финансового ущерба, как это случилось в Украине в 2014-м и после вооруженного вторжения армии соседнего государства 24 февраля 2022 года. Ситуация чрезвычайности в ее институциональных аспектах остается наименее концептуально оснащенной, а значит, мало изученной.

Ключевые слова: социальные институты, социальные патологии, чрезвычайность, социальное неравенство, социальные риски

SERHII MAKEIEV

Institutional states: norm, pathology, emergency

Uncertainty and the accumulation of risks in modern societies are almost the main challenges to institutional systems (state, market economy, education system, church, army, business). The article analytically differentiates and considers three states of institutional reality, represented by the event-time pictures of the world. Normally, institutions are relatively autonomous, in the process of their reproduction ensuring the stability of social orders and generating new problems. In pathology, some institutions

form a kind of coalition, in which they lose their traditional functions, concentrating on their own sustainable reproduction. In a state of emergency caused by exceptional events (war, pandemic), the state and the army monopolize the right to legitimate violence, and other institutions lose the potential for effective functioning. This happens due to the material and financial damage caused, as happened in Ukraine since 2014 and after the armed invasion of the armies of a neighboring state on February 24, 2022. The situation of emergency in its institutional aspects remains the least conceptually equipped, and therefore not so studied.

Keywords: social institutions, social pathologies, emergency, social inequality, social risks